

A gyűlöletnek mindig olyan tartalma van, azaz olyan múltja, mely a gyűlölet *tárgyának* történetét is alkotja, és nem pusztán a gyűlölő szubjektivitás történetét. A gyűlölet olyasmí, amit a közös történet révén érthetünk meg. Legalábbis ebben az értelemben használja a gyűlölet kifejezést Nietzsche, és ezt az értelmezését időlegesen elfogadásra ajánlom. A gyűlöletet, illetve az általa jelzett távolságot nem lehet pusztán a gyűlölő szubjektivitásból levezetni. Sőt, legalább egy esetben, a kereszténység esetében úgy tűnik, ez megérthető pusztán a gyűlölő tárgyból. Ez nem egészen ártatlan gondolat (később visszatérek rá, hogy nem is teljesen pontos). A gyűlöletről gondolkodó, a „gyűlölő” Nietzsche ebben a fogalomban olyan végtelen különbséget, távolságot terminussal két perspektíva között, aminek kapcsán joggal támadhat rossz érzésünk. A Carl Schmidt-féle *idegen* politikai fogalma nincs távol ettől.¹ Az az idegen, aki pusztá létével is fenyegetést jelent, aki avval provokál, amilyen, és akinek pusztá megjelenése már hadüzenet. Éppen ezért sohasem fognak minden kétséget eloszlatni azok a Nietzsche-értelmezések, melyek „a demokrácia nietzschei védelméről”, az „agonális demokráciáról” vagy egy nietzschei politika egyéb formát öltő lehetőségéről írnak. A nietzschei gyűlölet olyan határ- és botránykő ebben a politikafilozófiai értelemben, melyet aligha lehet egyszerűen avval megszelídíteni, hogy a versengés és az agón fogalmaira hivatkozunk. Versengés mellett Nietzsche-nél mindig jelen van a gyűlölet.

De nem csak ezért nem a politikai értelmezés útján indulunk el. Nem pusztán a jómodor terel bennünket szelídebb vizekre. Hanem a politikai gondolkodás egy lényegi aspektusának hiánya is effelé mozdít. Az, hogy Nietzsche-től legalábbis 1872 után láthatóan távol áll minden olyan társadalmi aktivizmus, mely a politikai gondolatnak általában sajátja. Nietzsche gyűlölet alatt azt érti, amit csak közös történet révén érthetünk meg. Ebben pedig a megértésen van a hangsúly: megérteni a gyűlöletet, megérteni az alkotást. Nem mentegetem Nietzsche-t, gyűlölete nem ártatlan. De észre kell vennünk, hogy gyűlöletének tárgya mindig egy új hierarchia *teremtése*, egy-egy olyan *esemény*, mely messzeható jelentőséggel iktat új törést a világba. A teremtés dinamikus aspektusára szeretnék most figyelni.

¹ Vö.: Schmitt, Carl: *A politikai fogalma: válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*, ford. Cs. Kiss Lajos, Budapest, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, 2002.

Nietzsche két jól elkülöníthető módon beszél a gyűlöletről. A hatásában fontosabb gondolata, hogy a kereszténységet a test, a természet, „az emberi”, és kiváltképpen „az állati”, valamint esetenként a valóság, a mások, a tudás és néhány egyéb dolog gyűlöletével azonosítja. Ám már ennél jóval korábban, a *David Strauss, a hitvalló és író* gondolatmenetében, vagy az ötödik korszerűtlen elmélkedésnek szánt, de végül a megírt töredékekből soha el nem készült *Mi filológusok* szövegében arról a gyűlöletről olvasunk, melyet az ideállal szemben éreznek azok, akik minden igazán nagynak az ellenségei. Strauss gyűlöli a „kreativitást”, mondja Nietzsche, míg a *Mi filológusok* egyik töredékében azt olvassuk, hogy a filológust mindenki ellenségének fogja tartani, aki gyűlöli az „ideálist”.² Ehhez hasonlóan fogalmaz a *Képzési intézményeink jövőjéről* tartott előadássorozatának végén. Amikor pedig – és hangsúlyozzuk, ez 1872-ben történik – egy rövid periódusában a nacionalista *Burschenschaft*okat tartja a genuin képzés egyetlen lehetőségének,³ akkor úgy fogalmaz, hogy betiltásuk oka az a „félelem táplálta ösztön”, mely ellenfele a „valódi képzésnek” és az „ennek helyet adó intézmény szellemének”.

A másodikként említett, ám időben korábbi gyűlölet fogalom – itt megelőlegezem azt, hogy fogalomként beszélhetünk erről – egyértelműen a teremtés mozzanatához kapcsolódik. Ezt a gyűlöletet, mellyel Strauss gyűlöli a „kreativitást”, a német hercegek az „önteremtő *Burschenschaft*okat”, a sokaság Wagnert és Schopenhauert, Nietzsche a *teremtés* mozzanatához kapcsolja. Ez a gyűlölet olyankor léphet fel, amikor valami újdonság születik. Ezt az újdonságot Nietzsche gyakran a művészethez kapcsolja, bár nem minden esetben. Én a továbbiakban ezt szeretném a művészet fogalmához kapcsolni abból a megfontolásból, mely alapján már elhagytam a direkt politikai vonatkozásokat. Korábban azt láttuk, hogy e gyűlölet valami *ideális ellenében* jelenik meg. Az ideális viszont, mint az mindenki előtt jól ismert, Nietzsche szerint sohasem ártatlan idealitás. Létrehozott, alkotott, teremtett idealitás. A nietzschei analízisben pedig ezek az idealitások avval a hierarchiával azono-

² Ld. Nietzsche, Friedrich: *David Strauss a hitvalló és író*, In. uő: *Korszerűtlen elmélkedések*, Budapest, Atlantisz, 2004. 16. „De senkit sem gyűlöl annyira [a filiszter], mint azt, aki őt filiszterként kezeli, és a szemébe mondja, hogy ki ő: minden erősnek és alkotónak akadálya, minden kételkedőnek és tévelygőnek labirintusa, az ellankadtak ingoványa, a magas élokra törők lábbilincse, knden friss csáira mérgező köde, a kereső és új életet szomjazó német szellem szikkasztó homokosivataga. Mert keres ez a német szellem! – és azért gyűlölitek, mert keres, mert nem akarja elhinni nektek, hogy amit keres, azt ti már megtaláltátok.”

³ Nietzsche ebben az előadásban a *Burschenschaft*okat úgy írja le, mint a legtehetségesebb és legjobb hallgatók egymást inspiráló tanulmányi közösségeit. Mégis, némi kétség árnya vetül e naivitás ártatlanságára. Metternich ugyanis nem pusztán önkényből tiltotta be ezeket a diákszervezeteket, hanem válaszként a sokasodó könyvégetésekre, és főként a császári udvarnak kémkedő drámaírók, Kotzebue meggyilkolására. Ez Nietzsche előtt sem volt titok.

síthatóak, melyek bennük színre lépnek. A teremtés során, amit itt műalkotások reprezentálnak, egy új hierarchia és rangsor jelenik meg a világban.

Hogy megértsük, mit is jelent Nietzschénél teremtés és rangsor kapcsolata, hátra kell lépnünk egy lépést a forma fogalmához. A klasszikus esztétikák a forma fogalmán keresztül közelítik meg a műalkotást. Még a kanti esztétikában is kiemelt szerepe van a formának, hiszen a forma az, mely mintegy jelzi, a tárgyról leolvashatóvá teszi azt az igazságot, melyet a szubjektum igazságának nevezünk. Ez az igazság ennél fogva, és ezt a messze ható következményt Nietzsche észre is veszi, nem része a világnak. A szubjektum igazsága kívül van a világon – ezáltal a művészet tapasztalatának lényege is. A forma fogalma klasszikusan metafizikai fogalom a nietzschei értelemben, hiszen éppen azáltal nevezünk valamit formának, hogy feltételezzük, hogy ez *több szinten*, adott esetben több világban *azonosként*, vagy valamilyen transzformációs szabály szerint *közvetített módon* megjelenik. A forma fogalma magában rejtí transzcendentális irányultságának egész történetét. Nincs értelme formáról beszélnünk, ha nem feltételezzük közvetíthetőségét és közvetítettségét, elválasztottságot és egyben azonosságot. Ezen kívül forma a klasszikus analízisben, és így Kantnál is, nem *puszta* formaként, hanem harmóniaként, vagy harmonikus formaként jelenik meg – így Kantnál a szép tapasztalata az értelem különböző fakultásainak harmonikus összekapcsolódásában áll. Nietzsche a forma és főként a harmónia fogalmaival szemben a *hierarchia* fogalmát alkalmazza a művészeti teremtés leírására. A hierarchia nem a műalkotás belső tulajdonsága és nem puszta látszás. Ha Schopenhauer írásművészetét most használhatom példaként a teremtő művészetről adott nietzschei analízis megértéséhez, akkor ennek kapcsán megkísérlem bemutatni, hogy mit értek ebben a kontextusban a formával szembeállított hierarchia fogalma alatt.

A szép forma harmóniája azonos minden befogadó számára. Ez a hipotézis, gondolat tartja fogva Kantot is, aminek megfelelően szinte kézenfekvő igényként jelenik meg, hogy keressük meg azt a formát, mely a leginkább megfelel az univerzális belső receptivitásnak. Kant a természeti formákat, de leginkább mégis az emberi testet vizsgálja ebben a tekintetben. Ezzel szemben a hierarchia nem transzcendentális azonosságként, hanem világi-valóságos differenciaként adódik. Az azonosság Nietzsche számára maga a filozófiai botránykő. De hogy visszatérjünk Schopenhauerhez, az ő felbukkanása, legalábbis Nietzsche szerint, *új határvonalat* teremt a világban. Könyveinek olvasása vagy gyűlöletet vagy rajongást vált ki, de bármilyen is a megosztás rajongók és gyűlölködők között, nagyságát éppen az a képessége jelzi, pontosabban nagysága éppen az a *képessége*, hogy ilyen hierarchiát teremtsen. Schopenhauer nagysága nem független ezen *megosztó* képességétől, nem egy elfojthatatlan zsenialitás esetleges megjelenése, hanem Schopenhauer maga ez a képesség. Homérosz kapcsán már 1869-be megkockáztatja Nietzsche, hogy személye az „esztétikai szelekció” eredménye, és nem azonosítható egy

hús-vér személlyel.⁴ Később ezt a gondolatot radikalizálja. A hierarchia, mellyel például Schopenhauer által szembesülünk, szubjektivitások két csoportja, az őt tagadó és az őt affirmáló szubjektivitások között áll fenn. Tegyük hozzá, hogy akkor lenne talán Nietzsche szerint a legarisztokratikusabb, ha senki más nem tudná affirmálni művét, csak ő maga. Az lenne a végső hierarchia, a legtökéletesebb műalkotás. Az első különbség tehát az, hogy röviden összefoglaljuk az eddigieket, hogy míg a forma statikus, addig a hierarchia dinamikus fogalom. Míg a forma *látszás*, addig a hierarchia *aktivitás*. Míg a forma *részesülés*, addig a hierarchia *részvétel*. Jegyezzük meg, hogy Nietzsche a közömbös szubjektivitásról egyszerűen nem vesz tudomást. Ez nemcsak esztétikai összefüggésekben egyértelmű, hanem abban is, hogy az igazságra törő ösztönt, akaratot hiperbolikus módon *feltartóztathatatlan*nak tartja.

A második különbség az, amit perspektívának nevezünk. Hogy megvilágítsam, mire is gondolok, idézzük fel a latin bölcssességet: *similis simile gaudet!* Milyen igaz. Mi is azokhoz húzunk, akikkel közös az ízlésünk, akikkel hasonlóak vagyunk. A latin formulában azonban kifejeződik az a mély meggyőződésünk is, hogy ha éppen-abban közös az ízlésünk, akkor feltehetőleg másban is, mélyebben is hasonlóak vagyunk. Ha ugyanaz a könyv, dráma és svájci városka tetszik, akkor e mögött valamilyen mély közösségnek kell lennie, egy olyan hasonlóságnak, sőt szinte azonosságnak, mely elegendő ok az örömrre. Nem pusztán annak örülünk, amit itt és most közösen átélünk, hanem annak a mélyebb és belső összefüggésnek, mely lehetővé tette a mai találkozásunkat, és amelyhez képest a mai esemény csupán jelentéktelen és felszínes esetlegesség. Ezzel, mondja Nietzsche, megtagadjuk az eseménytől az esemény jellegét.⁵ Ismét a forma fogalmánál vagyunk. Ezzel szemben a hierarchia dinamikája azt foglalja magába, hogy ez a közösség, aminek itt és most részei vagyunk, semmilyen formára nem redukálható. Ezt ismét Schopenhauer példáján megvilágítva, ő attól nagy nevelő, sőt, talán a legnagyobb, hogy tanítványaiban nem kelti valamilyen lényegi hasonlóság illúzióját.⁶ A felől távolról sem vagyok meggyőződve, hogy ezt a nietzschei gondolatot ebben a formában nekünk el kell fogadnunk, ám mindenesetre mind a harmadik korszerűtlen elmélkedés, mind pedig az *Így szólt Zarathustra* érvelése erre

⁴ Nietzsche, Friedrich: Homérosz és a klasszika-filológia, In. uő: Ifjúkori görög tárgyú írások, Budapest, Európa, 2000. 24. „Homérosz mint az *Iliász* és az *Odüsszeia* költője nem történeti hagyomány, hanem *esztétikai ítélet*.”

⁵ „Naggyá egy eseményt két dolog találkozása tehet: a tettet véghezvivők nagyságának találkozása az eseményt átélők lelki nagyságával. Önmagában egyetlen esemény sem nagy...”. Nietzsche, Friedrich: Richard Wagner Bayreuthban, In. uő: *Korszerűtlen elmélkedések*, Budapest, Atlantisz, 2004. 269.

⁶ Nietzsche a „Légy önmagad!” felszólítását e nevelői szerep maximájaként idézi. Ld.: Nietzsche, Friedrich: Schopenhauer mint nevelő, In. uő: *Korszerűtlen elmélkedések*, Budapest, Atlantisz, 2004. 182skk.

utal. A műalkotás hierarchikusan rendezi a szubjektivitásokat, de ezen szubjektivitásokon „belül” e hierarchia perspektivikus módon, értelmezésben fejeződik ki, és semmilyen belső közösséget nem hoz létre bennük azon kívül, ami megjelenik. Ha egy schopenhaueriánus fegyvertársunkkal azt kívánjuk megbeszélni, hogy vajon mitől is olyan jó Schopenhauer, akkor – legalábbis úgy látom, Nietzsche így érti – már mi sem tudunk megegyezni, hiszen a dolog *lényege* nem valami más, hanem maga a mű, adott esetben Schopenhauer. A perspektivitás a hierarchia második olyan jellemzője volt, melyet célunk szempontjából ki szerettünk volna emelni.

A gyűlölet eddig elemzett formája a *műalkotás* ellenében lép föl, és ellenében mindig és szükségszerűen föllép. Ezt a gyűlöletet Nietzsche mindig gúnnyal kezeli. Azért gúnnyal, mert ez a gyűlölet nemcsak, hogy nem produktív, hanem ön-destruktív is. Ez a gyűlölet tárgyát, az affirmatív szubjektivitást pedig megerősíti. A *morál genealógiájában* úgy ír a *Parsifal*ról, mint ami reményei szerint Wagner önparódiája, halhatatlan nevetése önmagán. Wagner megítélése nem egyszerűen megváltozik, és az ideális kategóriájából az alacsonyrendűjébe sorolja őt át Nietzsche. Maga a koordináta-rendszer alakul át. A régi Wagner értékel. Az új csak önmaga paródiája. A régi alkot, az új önmagát pusztítja el.

Létezik azonban egy *másik* gyűlölet, amelyet Nietzsche is gyűlöl. Ezt korábban a kereszténységgel azonosítottam, bár *Az Antikrisztus* alapján helyesebb Pál nevével jelezni. Szemben az első fogalommal, itt a teremtés tagadása az, ami voltaképpen affirmatív, azaz önaffirmatív, míg magának ennek a gyűlöletnek az affirmációja talán nem is lehetséges, mert ez nem más, mint öngyűlölet. Ebből a gondolatmenetből azt az egyetlen mozzanatot szeretném kiemelni, hogy ez a gyűlölet nem üres, hanem maga is teremtéssel terhes. Ez nem egy *általában vett* új hierarchia, hanem egy *új morál* ígérete – szemben például a Wagner-tagadókkal, akik nem ígérek új zenét, hanem a régi, habár bevált, ám immár menthetetlenül elmúlttá váló, „korszerű” zene felé fordulnak, szemben a „korszerűtlen” wagneri zenével. Itt természetesen a morált abban a pregnáns nietzschei jelentésben használom, melynek megfelelően ez csak és kizárólag az európai, avagy keresztény morált jelöli, bármit is jelentsen ez közelebbről Nietzsche számára. A morál teremtését tehát a gyűlölet gyűlölete vezeti be – az nem mehet végbe másként. A teremtő gyűlölet egy eredeti gyűlöletre adott válasz. Ahogy *Az Antikrisztus* vagy *A bálványok alkonya* álláspontja szerint a nihilizmus végletekig vitelét úgy kell értenünk, mint az igazságra törő ösztön önmaga ellen fordítását, ez is egy eredeti teremtés megismétlésén keresztül kell hogy végbe menjen. Ennek alapján talán kijelenthetjük, hogy Nietzsche szerint a művészet, mely ebben a formájában európai jelenség, Európa eredeti teremtését ismétli szüntelenül addig a pillanatig, míg belső tendenciája egy utolsó teremtő aktusban meg nem semmisíti önmagát.

Érdekes ellentét, hogy a fiatal Nietzsche nem tartotta szükségesnek, hogy a műalkotáshoz kapcsolt gyűlöletet egy eredeti gyűlölettel állítsa szembe. A *Mi filológusokban* még így fogalmaz: „Az a célom, hogy kibékíthetetlen ellentétet szítsak a mi mostani »kultúránk« és az antikvitás között. Aki az előzőt akarja szolgálni, annak *gyűlölnie* kell az utóbbit.”⁷ Jól láthatóan ekkor még nem látta problémásnak a gyűlöletet annyira, hogy azt egy eredeti vagy alapító gyűlöletből vezesse le. Ezzel szemben a Zarathustrában már megjeleNIK a távolságtartás: „És gyűlöletes volt előttem a saját gyűlöletem is, mert téged beszennyezett!”⁸ Zarathustra ezt a hajnali égnak mondja, ha jól értem. Hajlamos vagyok ezt úgy értelmezni, hogy ahhoz fohászkodik itt, akivé ő maga válhatna, sőt akivé válnia kell.

Összefoglalnám az eddigieket. A gyűlölet fogalma Nietzschénél mindig a teremtéshez, alkotáshoz kapcsolódik. Alapvetően két formája van: a nagy művészettel szembeni *ressentiment*, és az eredeti forma, a kereszténység, melyet a művészeti alkotások hierarchiája csak megismétel. Létezik egy harmadik forma is, a korszakot lezáró nagy gyűlölet, mely a gyűlöletet önmaga ellen fordítja. Ez a három gyűlöletforma megfelel három szubjektivitástípusnak. A tagadó szubjektivitásnak avagy a hierarchia tagadásának, ez Szókratész és Pál típusa. Az afirmatív vagy alkotó szubjektivitásnak, mely kreatív energiáival új hierarchiát, ezáltal új különbségeket teremt, ez Schopenhauer és Nietzsche mint filozófus. Harmadrészt pedig a gyűlöletet kiismerő és azt önmaga ellen fordító parodisztikus szubjektivitásnak. Ilyen paródia Zarathustra és Nietzsche mint Dionüszosz. Ahogy Nietzsche egy 1887-es jegyzetében fogalmaz: „NB. Zarathustra túlsorduló bőségéből kifolyólag folyamatosan parodisztikus viszonyban áll minden korábbi morállal.”⁹

A gyűlölet olyan központi nietzschei fogalmakkal áll kapcsolatban, mint a hierarchia és a perspektíva fogalma. A gyűlölet fogalmának nyomvonalán próbáltuk értelmezni a *harmónia* esztétikájával szembeállított *hierarchia* esztétikáját. A *perspektíva* fogalma révén pedig talán elgondolhatóvá vált, hogy ez a hierarchia miért nem válik *monarchiává*. Végül a paródia gondolatához érkezünk. Úgy tűnik, hogy Nietzsche szerint a művészet mindig parodisztikus, az eredeti rend teremtésének paródiája. Éppen ezért úgy gondolom, hogy hierarchia, perspektíva, örök visszatérés gondolatait Nietzsche más fontos gondolataival együtt mindig szembesítenünk kell azzal, hogy ezek is paródiák. Hierarchia a harmónia ellenében, perspektíva az abszolút nézőpont ellenében, az örök visszatérés mítosza a teleologikus megismerés ellenében, *Dionüszosz a Megfeszített ellenében*.¹⁰

⁷ *Mi, filológusok*, 119. o. §143.

⁸ *Így szólott Zarathustra*, 200. „Napfelkelte előtt”.

⁹ Nachlass, 7[54], KSA 12.

¹⁰ Vö.: Nietzsche, Friedrich: *Ecce homo*, ford. Horváth Géza, Budapest, Göncöl, 2003. (harmadik, átdolgozott kiadás).